

*До спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12
у Національному педагогічному університеті
імені М. П. Драгоманова*

ВІДГУК

Офіційного опонента Шаповаленко Марини Володимирівни на дисертацію Тімашової Вікторії Михайлівни «Конституювання та функціонування політичної сфери транзитного суспільства: теоретико-методологічний аналіз», подану на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за 23.02.01 - теорія та історія політичної науки

Особливості трансформаційних процесів на пострадянського просторі вже кілька десятиліть привертають уваги науковців різних країн світу. Наукові здобутки та розуміння процесів у перехідних суспільствах не стільки дозволили знайти відповіді на виклики як минулого століття, так і початку нового століття, скільки поставили нові завдання, на які поки що не знайдено відповідей. На пошук відповідей впливають нові глобальні та геополітичні чинники, коливання політичних процесів між авторитарністю та демократичністю

На сучасному етапі розвитку України та усього постсоціалістичного простору особливої уваги заслуговують теоретико-методологічні аспекти аналізу суспільного розвитку, модернізації та подальшої трансформації цих країн. У сучасному світі багато країн розв'язують проблему переходу суспільства від політично простих до більш складних форм організації політичного життя.

Суспільно-політичні процеси у світі, в тому числі й в Україні, засвідчують колосальний розрив між цілями та можливостями здійснення реформування суспільства, його демократизації. Це зумовлює потребу теоретичного осмислення проблем політичного розвитку нових інститутів, що виникають і динамічно змінюються у сучасних умовах. Існуючі наукові дослідження не вичерпали можливостей подальшої розробки широкого кола питань, пов'язаних із процесами трансформації транзитних суспільств, політичних інститутів влади, громадянського суспільства, концептуальних підходів до аналізу особливостей функціонування та конституювання політичної системи.

Становлення політичної науки в Україні в останню чверть століття відбувається в руслі трансформації суспільно-політичного та наукового життя. Гальмують дослідження та аналіз ситуацій, що постійно змінюються, відсутність адекватного понятійного апарату та відповідних адекватних

методів вивчення. Багато в чому це зумовлено відсутністю традицій дослідження політичної науки України. Тому протягом десятиліть науковці намагаються розробити відповідні поняття та категорії, які б відбивали мінливу політичну реальність країни. Тому тема цієї дисертації є цілком актуальною.

Дисертаційна робота Тімашової В.М. спрямована саме на подолання прогалин у понятійному апараті дослідження перехідних суспільств, транзитних політичних режимів, «гібридних» демократій тощо. Обґрунтованим і концептуально виваженим є застосування автором поміркованої операціоналізації основних понять наукового пошуку та залучення категоріального апарату і, дефініцій широкого спектру соціогуманітарного знання. У ній запропоновано низку понять для розкриття питань конституювання та функціонування політичної сфери транзитного суспільства: «логіко локус», «стратагемування», «стратегіювання», «полісемізм», «полісенсібіля».

Дисертація складається з анотації, вступу, п'яти розділів, шістнадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел, сімнадцяти додатків. Загальний обсяг дисертації становить 389 сторінок, основний зміст – 307 сторінок, список використаних джерел включає 422 найменування

Основні положення роботи, висновки та пропозиції представлені у 47 одноосібних наукових працях: монографії «Політична сфера транзитного суспільства: стан розробки проблеми та еволюційні тенденції» (загальний обсяг – 22,5 друк. арк.), у 21 статті у фахових із політичних наук виданнях (зокрема 5 статтях у зарубіжних виданнях і виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз), а також у 25 наукових працях, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають отримані наукові результати.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій роботи базується на використанні досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів, присвячених обраній проблематиці у кількості 422 джерел, з яких 53 зарубіжних, що є винятком із нинішньої практики написання кандидатських та докторських дисертацій. Загалом дисертантка продемонструвала достатню обізнаність із науковим дослідженням проблеми, ґрунтовне знання доробку як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Емпіричною основою дослідження стали експертні доповіді й фахові дискусії Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, моніторинги Інституту соціології НАН України. Висновки дослідження також ґрунтуються на політологічному аналізі передвиборчих програм кандидатів у президенти, здійсненому дисертантом напередодні виборчої кампанії 2014 року.

Відповідно до мети дослідження, а саме комплексної концептуалізації феномена сучасної політичної сфери транзитного суспільства, поставлені завдання, обрані методи та структура роботи (дис., с.27-29, автореф.с.2-3).

Авторка чітко визначила об'єкт і предмет дослідження (ст. 28). Викладена наукова новизна дослідження (дис., с.30-33, автореф.,с.4-6). Внесок дисертантки полягає в концептуалізації процесів конституювання та функціонування політичної сфери транзитного суспільства.

У першому розділі – «Теоретико-методологічні й гносеолого-історіологічні виміри сферного феномена та політико-сферної проблеми» авторка розглядає «сферний феномен» та методології дослідження політичної сфери. Здійснено спробу історичної систематизації наукових підходів, застосовано методологічний інструментарій вивчення епістеми «політична сфера», її взаємодії з іншими сферами суспільства. Авторка пропонує розділити методи аналізу політичної сфери на дві групи – наукові (людиноцентристський, структурно-функціональний, історіологічний, синергетичний, тріадний, мережевий, неоінституціональний) та практичні (метод народного контролю перебігу політико виборчого процесу, поштовховий метод, альтернативної обласної державної політики, що є слушним для вивчення мінливої політичної реальності).

У другому розділі – «Політико-сферний феномен в історіологічних вимірах та на тлі історико-пізнавальних епох» (дис., с.62-114) розглянуто ідею сферного феномена, концепцію суспільної сфери, генезис теорії політичної сфери крізь призму древніх міфів, народного фольклору, різних писемних джерелах Античної, Середньовічної та Ренесансної епох, численних теоретичних праць мислителів Нового й Новітнього часів. Крім того, присутній аналіз надбань вітчизняних політологів з питань понятійного апарату, дискусії щодо методів дослідження політичної сфери країни.

У третьому розділі – «Диференціація політичної сфери з полісемізму сфер суспільного життя» (дис., с.115-192) політичну сферу розглянуто у змістовних співвідношеннях із творчими, споживацькими та інфраструктурними сферами. Розглянуто широко коло джерел від початку XIX ст. до початку XXI ст., від праць науковців Західної Європи до вітчизняних надбань. Авторка наполягає на тезі, що саме через посередництво політичної філософії, політичної економії, політичної етнології, політичної етики тощо, політична сфера дійсно впливає на модус життєтворчих зв'язків з іншими сферами суспільства. Фактично така позиція дозволяє розглядати наукові розвідки соціальних та поведінкових наук як

практичні методики реалізації академічних надбань у трансформації суспільства.

У четвертому розділі «Структурно-функціональний аналіз політичної сфери транзитного суспільства» (дис., с.193-249) проаналізовано структуру та функції політичної сфери, а також політичні відносини у політичній сфері, інститути політичної сфери, політичну ідеологію як складову політичної сфери. Авторка звертається до структурно-функціонального методу Т. Парсонса, системного аналізу Д. Істона та Г. Алмонда і відзначає, що будь-яка суспільна сфера складається з відносно автономних частин (підсистем, що також є системами), яку зумовлюють структурні та функціональні категорії. На основі цієї тези розглянуто співвідношення систем, підсистем політичної сфери суспільства, що дозволяє виокремлювати статичний стан суспільства та динаміку, процеси змін суспільства, особливо в умовах його системної трансформації. У цьому розділі авторка доводить нагальну потребу для успішної трансформації в ідеології трансформації та відповідному етосі як носія певних ідей (дис., с.233-244).

У п'ятому розділі – «Політична сфера сучасного українського суспільства: динаміка тріади “зміни – реформування – модернізація”» (дис с.250-320) розглянуто теоретико-методологічний інструментарій трансформаційного процесу в Україні. Підкреслено взаємозв'язок реформи політичної сфери і конституційної реформи. Визначено теоретичні співкореляції понять «реформа політичної сфери» та «децентралізація політичної влади» в багатоскладовому суспільстві. Проаналізовано внутрішньосферні політичні трансформації в контексті соціально-політичної модернізації країни. Доводиться теза про те, що нормативно-правова система політичної сфери суспільства виконує функцію стабілізації суспільства в умовах його модернізації. Крім того, звертаючись до проблеми етосного забезпечення трансформації, акцентується увага на необхідності певної політичної соціалізації, із залученням інститутів освіти, політичних партій тощо.

Структура роботи є логічною, її зміст не викликає заперечень та відповідає меті, завданням і висновкам. Результати авторського дослідження можуть бути використані у практично-політичній діяльності державних установ України, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями.

Висновки дисертації не викликають сумніву. Вони логічні, науково обґрунтовані, відзначаються новизною та засвідчують цінність дослідження для сучасної політичної практики. Дисертація має важливе значення для розвитку політичної науки в Україні. Опубліковані наукові праці досить

повно відображають найважливіші результати та наукові положення. Дослідження отримало широку апробацію у формі доповідей на наукових конференціях всеукраїнського та міжнародного рівня. Дисертація є невід'ємною складовою науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Дисертантці вдалося продемонструвати ерудицію, професіоналізм у розробці та втіленні стратегії дослідження.

Автореферат відображає основні положення дисертаційного дослідження. Висновки дисертації (с.320-330) та автореферату (с.16-23) відбивають цілі та завдання дослідження.

Відзначаючи досить високий рівень методологічної, теоретичної та прикладної розробки теми дослідження, вважаємо за доцільне висловити ряд зауважень автору дисертаційної роботи.

1. Варто було б більш ретельно розглянути понятійно-методологічну основу конституювання та функціонування політичної сфери суспільства у першому розділі.
2. Більш чітко дати співвідношення понять «політична сфера», «політична система», «підсистема» у вигляді «дерева» понять, що сприяло б кращому розумінню, які з них є головними (первинними), а які другорядними
3. Авторка поставила за мету досліджувати політичну сферу транзитного суспільства, але, на жаль, ані в тексті дисертації, ані в авторефераті немає аналізу підходів щодо транзитного (перехідного суспільства). Між тим, є цілий корпус аналітичної літератури, як вітчизняної, так і західної, щодо особливостей перехідних суспільств різних «хвиль» демократизації. Вважаємо, що це допомогло б створити більш стереоскопічну картину проблем трансформаційних процесів на пострадянському просторі.
4. Аналогічна пропозиція стосується й процесів модернізації, теоретичних підходів до вивчення зазначених процесів.
5. Для аналізу модернізаційних проєктів України у п'ятому розділі варто було б більше використовувати аналітичні записки Інституту стратегічних досліджень при Президентові України. Це дало б можливість прослідкувати еволюцію уявлень нашої політичної еліти щодо першочергових модернізаційних завдань країни, ставлення до децентралізації, взаємовідносин центру та регіонів, розвитку місцевого самоврядування. Досвід перетворень у країнах Східної Європи вже довів, що успіх

демократизації багато в чому залежить від місцевого самоврядування та розвитку громадянського суспільства.

6. Для всебічного та більш глибокого аналізу стану політичної науки щодо процесів трансформації, демократизації політичної системи варто було б не обмежуватися лише 53 працями західних науковців, тому що вивчення перехідних суспільств має свою традицію та історію.

Утім, є зауваження й іншого рівня або технічного характеру:

1. Викликає сумнів використання поняття «кратологія» в широкому розумінні, а саме як політолого-кратологічна проблема (с.82, с.116, с.146, с.282, с.288), політико-кратологічна теорія (с.73,с.89), кратологізм (с.80), теократологізм (с.81), кратологи як політики (с.86, с.146, с.262, с.269, с. 277, с.316), політична діяльність (с.27, с.33, с.34, с. 40, с.42, с.44, с.53, с.64,с.88, с.222, с.266, с.286), кратологема (с.57, с.58, с.65, с.281), кратологічний інститут (с.84, с.223, с.308), політико-кратологічна прокрастинація (с. 261), і далі вживання з прикметником «кратологічний (на, ні) таких слів, як «ситуація» (с.85, с. 111), «місія» (с.102), «роль» (с.118), «фігура» (с.147), «областей» (с.186), «засада» (с.286, с.287), «функції» (с. 310). Подібне надміру широке застосування цього терміна викривляє його зміст та позбавляє сенсу

2. Посилання в якості аргументації тез на підручники (11 підручників) не є коректним для докторського дослідження

3. У тексті дисертації згадуються підходи науковців, яких немає в переліку джерел, наприклад, Г. Лассуел (с.135).

4. Неприпустимим є цитування Р.Макайвера (Robert Morrison MacIver) без посилання на його праці, але є посилання на цитату цього соціолога у статті здобувачки (288, с.30) (с.204), відсутні посилання на цитату С.Леца (с.157) та його праці у переліку джерел.

5. Науковий потенціал концепції енергії письменника М.Веллера взагалі можна поставити під сумнів, але це право дослідника звертатися до будь-якої теорії.

6. Авторка іноді використовує не зовсім наукові критерії для типологізації демократій, наприклад «напіврозчинена» демократія (С. 142), що скоріше можна віднести до публіцистики. У будь-якому разі такі неологізми потребують авторського пояснення. Тим паче, що особливості становлення демократії на пострадянському просторі привертають до себе увагу науковців різних регіонів світу.

7. Неприпустимим є цитування Н.Макіавеллі (с.42, с.83), Ж.Бодена (с.43,с.85) не з першоджерел, з довідкових видань, або підручників –

Енциклопедії політичної думки, Історії політичної думки. Те саме стосується визначення Т.Гоббсом громадянського суспільства: без посилання на роботу самого Гоббса (с.176).

8. Некоректним у списку літератури є посилання на статтю Меркель В., Круассан А. Формальні та неформальні інститути в дефектних демократіях. Поліс. 2002. № 1-2. С. 20–30. (с. 344). Правильним є таке – Поліс, 2002 №1, с.6-17, №2, с.20-30.

Втім, висловлені зауваження не применшують цінності дослідження та не спростовують високий рівень дисертаційної роботи. Вони лиш покликані слугувати автору своєрідним орієнтиром для загального вдосконалення й поглиблення окремих положень досліджуваної проблеми. Дисертація В.М.Тімашової є самостійним, завершеним та оригінальним дослідженням, яке демонструє наукову зрілість і теоретико-методологічну підготовленість її авторки.

Наукові та практичні висновки представленого дослідження є певним внеском у розвиток політичної науки. Основні положення, висновки та фактичні матеріали, наведені у дисертації, також можуть бути використані при написанні узагальнюючих політологічних праць, навчальних посібників, при підготовці курсів і спецкурсів у вищих навчальних закладах.

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок про те, що представлене дисертаційна робота певною мірою відповідає необхідним критеріям і вимогам, містить у собі наукову новизну, повною мірою відповідає вимогам пп. 9,11,12,13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2013 року № 567, зі змінами затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 19 серпня 2015 р. та №1159 від 30 грудня 2015 р. а її автор Тімашова В.М. заслуговує на присудження наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.01.01 – теорія та історія політичної науки

Офіційний опонент –

Доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політології
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

М.В. Шаповаленко

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ
вчений секретар Харківського національного
університету імені В.Н.Каразіна